

מין הספרות המקצועית

דרור גרינבלום, מגבורת הרוח לקידוש הכוח: כוח וגבורה בציונות הדתית בין תש"ח לתשכ"ז. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2016. עמ' 439.

קלמן נוימן

ספרו של דרור גרינבלום נועד לקרוא תיגר על מה שהוא מתאר כ"מוסכמה רווחת הן במחקר והן בשיח הציבורי [אודות] מתינותה של הציונות הדתית בין תש"ח לתשכ"ז" (עמ' 38). על-פי מוסכמה זו, הציונות הדתית "הישנה", שותפתה "ההיסטורית" של תנועת העבודה, נטתה לצד היוני ביחסה לכוח ובנושאים מדיניים ושינתה את פניה רק בעקבות ה"תאונה" של מלחמת ששת הימים.

בספר, שהוא עיבוד של עבודת דוקטורט, גרינבלום מנסה, ואף מצליח, להראות ש"בציונות הדתית בין תש"ח לתשכ"ז התנהל דיון ציבורי מתמשך בסוגיית הפעלת הכוח ובמשמעות הגבורה היהודית בימינו" כאשר התרוצצו בקרבה זרמים שונים בנוגע לסוגיה זו (עמ' 39). גרינבלום אף נוטה לחשוב שהעמדה ה"אקטביסטית" הייתה דומיננטית בציבור הדתי כבר מאז מבצע סיני לעומת עמדה מתונה יותר שאפיינה את הממסד הפוליטי ואת הממסד החינוכי. לדעתו, התמונה המוטעית נסמכת על העובדה המקרית שמשה שפירא, מנהיג המפד"ל, היה "יונה בשוכך ניצים" (עמ' 65).¹

גרינבלום מציג בפני הקורא מגוון רחב של מקורות. בחלקו הראשון של הספר, העוסק בסוגיית הכוח במחשבה הציבורית, הוא מתבסס בעיקר על עיתון הצפה ועל

1 לאחרונה הופיעה מונוגרפיה על עמדותיו המדיניות של שפירא (דון-יחיא, תשע"ט). הספר מראה כיצד נקט שפירא עמדות עצמאיות אל מול עמיתיו למפלגה וגם אל מול הזרם האקטיביסטי בממשלות ישראל.

* ד"ר קלמן נוימן, החוג להיסטוריה, מכללת הרצוג, אלון שבות.
דואר אלקטרוני: kalman.neuman@gmail.com

פרסומים תנועתיים של הציונות הדתית. החלק השני עוסק במערכות החינוך הפורמליות והלא פורמליות, ובשלישי המחבר מתאר את הבניית הזיכרון של הגבורה בשואה ושל נפילת כפר עציון ובוחר אותה לאור שאלת היחס לכוח. ואכן, התמונה המשתקפת מצביעה על עמדות שונות שהתקיימו בנושאים כמו מיליטריזם, מוסר ומלחמה ואף בנושאים מדיניים. מתברר שהתמונה המונוליתית של הציונות הדתית "הישנה והטובה" איננה עומדת בפני העובדות ככל שמדובר בציבור הדתי הרחב, כולל פובליציסטים והוגים, ולא רק בממסד הפוליטי והחינוכי. בעקבות דבריו של גרינבלום היה אולי ראוי לקיים דיון ביקורתי על התפיסה "המקובלת" על הציונות הדתית המתונה כחלק מן הנרטיב הנוסטלגי על מדינת ישראל שלפני 1967.

המחבר מייחס את הפערים בין הגישות לשימוש בכוח למאבק בין שתי עמדות אידאולוגיות שהתקיימו בתוך הציונות הדתית, והוא מכנה אותן "גאולתית-אוניברסלית" ו"אקטיביסטית-משיחית". הראשונה מעגנת את הגישה הציונית בערכים אוניברסליים, מסתייגת מהאדרת הכוח הצבאי ומתארת את העבר היהודי לאור ערכים אלו. העמדה השנייה רואה בשימוש בכוח חלק מתהליך משיחי שבמרכזו נקם בגויים. המאבק בין הזרמים מטרים, לדעת המחבר, את הפולמוסים שהתחוללו בציונות הדתית בשנות ה-70 וה-80 בין "גוש אמונים" לבין תנועות השמאל הדתיות "עוז ושלום", "נתיבות שלום" ולאחר מכן "מימד" (גילוי נאות: גם גרינבלום וגם כותב שורות אלו היו פעילים תקופה מסוימת במפלגת "מימד"). רציפות זו מגולמת בספר בדמותו של אוריאל סימון, סטודנט המתנגד למיליטריזם, לימים פרופסור הפעיל בתנועות השמאל הדתיות.

לדעתי, אף שגרינבלום מציג חומרים רבים משתי האסכולות, התוויות שהוא מדביק להן אינן מסבירות בצורה מספקת את אופיין. לא ברורה, למשל, ההבחנה בין "גאולתית" לבין "משיחית". יתר על כן, גרינבלום איננו מבסס די הצורך את הקביעה שהגישה הניצית-אקטיביסטית היא "משיחית". אדרבה, העמדה הניצית נראית לעתים זהה או לכל הפחות דומה לגישה ה"אקטיביסטית" בקרב ציונים לא דתיים.

ייתכן שגרינבלום מזהה את הניציות עם "משיחיות" על-פי מה שהתרחש לאחר שנת 1967, והוא אף מייחס לרב צבי יהודה קוק ולתלמידיו השפעה ניכרת גם לפני מלחמת ששת הימים. לעומתו, אני סבור שהשפעתו של הרצ"י הייתה שולית. הוא היה ידוע בעיקר כ"בנו של הרב קוק", ותלמידיו המובהקים טרם תפסו עמדות שהשפיעו על החינוך הדתי. המשיחיות הרדיקלית שלו לא חדרה אפוא לתודעת הציבור הרחב. העובדה שמאמרו של הרצ"י הודפסו לעתים בעיתון הצפה איננה מוכיחה בהכרח את השפעתם. גם כיום עיתון יכול לעטר את גיליון החג במאמרים מלומדים שגם אנשים חושבים מתקשים לצלוח את קריאתם, ובוודאי לא להיות מושפעים מהם.

מעבר לכך, יש מקום לדון בהנחת היסוד של גרינבלום שהתמורות שחלו בציונות הדתית מאז שנת 1967 מתמקדות דווקא ביחס לכוח הצבאי. ייתכן שהשינוי בגישה לצבאיות נגזרה מן התמורות בנושא שלמות הארץ, ולא להפך. גרינבלום מציין שבדרך כלל יש קשר בין גישה אקטיביסטית לשימוש בכוח לבין גישת שלמות הארץ, אך הוא

איננו מרחיב את הדיבור על זיקה זו. אדרבה, הוא מתאר את עמדת הרב משה צבי נריה (מתלמידי הראי"ה קוק) כמתנגד תקיף למיליטריזם, אף שהוא מראשי התומכים בארץ ישראל השלמה.

גרינבלום איננו עוסק במציאות החברתית שההגות הציונית־דתית צמחה בה. בחינה כזאת הייתה מאפשרת לתאר את התגובות השונות לנושא הפעלת הכוח באשר לבעייתיות של שוליות הציונות הדתית אל מול ההגמוניה של תנועת הפועלים בשנותיה הראשונות של המדינה. מגמת השתלבותה של הציונות הדתית במדינה ובהנהגתה והצורך להוכיח את נאמנותה כלפיה לא עלו תמיד בקנה אחד עם הצורך בשמירה על ייחודה באמצעות יצירת מגזר של "הכיפות הסרוגות", המובחן הן מן הדיבור האורתודוקסי הלא־ציוני והן מן החברה החילונית. רבות מן הסוגיות שגרינבלום מציג מושפעות מן המתח שבין השתלבות לבין ייחוד. נקודה זו עולה מבין השורות של הספר, אך איננה נדונה בו במפורש.

אם כן, נוכל להעלות הסברים חלופיים לדוגמאות שגרינבלום מעלה. למשל, ישור הקו של המפד"ל עם בן־גוריון – ולא עם שרת – איננו מצביע בהכרח על עמדה "ניצית", אלא על מעמדו של שותף קואליציוני זעיר הרוצה להיות בצד של ההנהגה. אין זה מפתיע אפוא שביטאון "בני עקיבא" איננו מרשה לעצמו למתוח ביקורת על הממשלה בעקבות ההרג בכפר קאסם – ביקורת שהייתה אופיינית לחוגי האופוזיציה. "בני עקיבא" מצטרפת לכלל תנועות הנוער בפולחן מצדה למרות התנגדותו של הרב נריה למעשה ההתאבדות של הקנאים. את עמדותיו ההלכתיות של הרב ישראלי בנושא מוסר ומלחמה, שגרינבלום דן בהן במסגרת היחס לכוח, ניתן להסביר על־פי עמדתו העקיבה שנועדה "לתת הכשר מקיף למדינה"².

כמו כן, בני עקיבא יוצאת נגד "קרייריזם צבאי" בין היתר כדי לדאוג להמשך איוש ההתיישבות. העובדה ששירות צבאי קרבי שלא במסגרת הנח"ל לא נחשב מתאים לאדם דתי נבעה לא מהסתייגות מצבאיות, אלא מחשש מ"קלקול" ומנטישת הדת ומרצון לבודד את הנוער הדתי בתוך מסגרות הומוגניות. מנגד, הציונות הדתית מנסה לכונן את סיפור כפר עציון במסגרת המיתוסים הישראליים כחלק מכרטיס הכניסה לאתוס הגבורה הישראלי, אך היא מתקשה להודות עם מרד הגטאות בגלל אופיו המפלגתי של אתוס זה.

מסקנתו של גרינבלום היא שאירועי 1967 הביאו להתגבשות העמדות האקטיביסטיות שהיו קיימות עוד לפני כן, ואכן מתברר שעמדות אלו לא נולדו יש מאין. אמנם למרות החומר הרב שהוא מביא בנוגע לשנותיה הראשונות של המדינה, הוא איננו מסביר כיצד זרם אחד כבש את הציונות הדתית והביא להיעלמות הזרם האחר. ואולם, לא מדובר רק בניצחון האקטיביזם על הגישה המתונה, אלא על הפיכת העמדה המקסימליסטית בנושא הטריטוריאלי למכנה המשותף של כלל הציונות הדתית. איך התרחש שינוי זה? האם אכן

2 הנסוח הוא של פרופ' יעקב בלידשטיין (ראו רונס, תשע"ח, עמ' 736 ואילך).

מדובר בניצחון של זרם תאולוגי או על בריחה מן התאולוגיה אל הפוליטיקה? התשובה על כך מחכה לעיון נוסף.

מקורות

דון־יחיא, א' (תשע"ט). בין שלום לשלמות הארץ: הציונות הדתית בהנהגת חיים משה שפירא והמאבק על ארץ ישראל 1936–1970. שדה בוקר: מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות.

רונס, י' (תשע"ח). אידיאולוגיה ציונית דתית והלכות מדינה במשנתו של הרב שאול ישראלי. בתוך י"צ שטרן וי' שלג (עורכים), הלכה ציונית: המשמעויות ההלכתיות של הריבונות היהודית (עמ' 729–748). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.